

התנגשות בין כבוד האב לכבוד האם

ראשי פרקים

- א. תמיהות על פסק הרמב"ם
- ב. שאלה זהה לשני חכמים
- ג. כשלא ניתן לכבד את שניהם
- ד. הרמב"ם לא נדרש לכל הסיטואציות
- ה. סיכום

הדילמה את כבודו של מי להקדים – כבוד האב או כבוד האם – עולה במקרים רבים, לא רק בסיטואציה המתוארת בגמרא "אבא אומר השקיני מים ואמא אומרת השקיני מים" (קידושין לא ע"א), אלא בסיטואציות חמורות בהרבה כגון, כששני ההורים מאושפזים כל אחד בבית חולים אחר (דבר הקורה תכופות לעת זקנה), והבן מתחבט ליד מיטתו של מי לשהות. מסתבר שהצרכים של כל אחד מהם, התנאים הקיימים במקומו של כל אחד, וכן מידת יכולתו של הבן לשכור אחרים (או לסמוך על אחיו ובני משפחתו האחרים) יכתיבו את התנהגותו של הבן, וכל דיוננו להלן נותר אפוא תיאורטי בלבד. ובכל זאת, יש עניין לחקור מהי ההלכה במקרה מעין זה; ושמה יש מקרים – ואולי לא רק בנושא הנדון כאן – שבהם על פי הלכה נותר מקום להחלטתו האישית של האדם, ועליו לעשות באופן חופשי כרצונו.

א. תמיהות על פסק הרמב"ם

לשון הרמב"ם (הל' ממרים ו, יד) בנושא הנדון היא:

אמר לו אביו השקני מים, ואמרה לו אמו השקני מים¹ – מניח כבוד אמו ועוסק בכבוד אביו תחילה, מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו².

1. הראב"ן כתב שאביו ואמו ביקשו ממנו את השתייה ביחד. פירוש זה מתחזק לאור דבריו של בעל שו"ת דברי-מלכיאל (ח"ב סי' קלז) שכתב, אם אביו קדם – פשיטא שיקדם. אמנם אפשר היה לומר בסברה להיפך: אם אביו קדם, ואעפ"כ ביקשה ממנו גם אמו לשתות (וכנראה

אבל במקור הדברים לא כתובה המלה 'תחילה', אלא:

שאל בן אלמנה אחת את ר' אליעזר: אבא אומר השקיני מים ואימא אומרת השקיני מים, איזה מהם קודם? אמר ליה: הנח כבוד אמך ועשה כבוד אביך, שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך. בא לפני רבי יהושע, אמר לו כך. אמר לו: רבי, נתגרשה מהו? אמר ליה: מבין ריסי עיניך ניכר שבן אלמנה אתה, הטל להן מים בספל וקעקע להן כתרנגולין³.

עוד יש להקשות על הרמב"ם: למה השמיט את דינם של ההורים הגרושים? אמנם מפרשי הרמב"ם כתבו שהתשובה לכך נמצאת כבר בטעם הקדמת האב, "שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו", ואישה גרושה אינה חייבת בכבוד בעלה

שמעה את בקשת האב), מן הסתם היא זקוקה יותר לשתייה, ולכן דווקא היא תקדם. אבל הקושי הוא מלשון הסוגייה – אילו היה מדובר בשתי בקשות שבאו בעת ובעונה אחת, לא היתה הגמרא מתנסחת בלשון "אבא אומר השקיני מים ואמא אומרת השקיני מים".

2. מטעם זה משמע שהחיוב להקדים את כבוד האב לכבוד האם הוא מדרבנן, שכן חובתה של אשה לכבד את בעלה אף הוא רק מדרבנן, כלשון הרמב"ם בהל' אישות (טו, כ) "ציוו חכמים על האשה, שתהיה מכבדת את בעלה". אבל יש מי שמשמע מדבריו שהקדמת האב היא מדאורייתא. במשנה כריתות ו, ט אומר ר' שמעון, שכאשר התורה מדברת על שני דברים, ובמקום אחד מקדימה את הראשון לשני ובמקום אחר את השני לראשון – מלמד הדבר ששניהם שקולים. כך הוא בכבשים ובעזים, בתורין ובבני יונה, וכן בכבוד אב ואם – "יכול שכבוד האב עודף על כבוד האם? תלמוד לומר: 'איש אמו ואביו תיראו' – מלמד ששניהן שקולים". אך נוסף על כך – "אבל אמרו חכמים: האב קודם לאם בכל מקום, מפני שהוא ואמו חייבין בכבוד אביו". המלבי"ם (בפר' ויקרא ד, לב) פירש שגם ר' שמעון יודה בזה, שהאב והאם אינם שקולים, למרות שהתורה החליפה את סדרם, וכיוון שלגבי כבוד קודם האב לאם, הרי שהקדמת כבודו היא מדאורייתא. אולם אין הדברים מוכרחים, כיוון שבמקומות רבים נוספו במדרשי ההלכה על התורה (המשנה הנ"ל נמצאת גם בספרא על הפסוק "ואם כבש יביא קרבנו" – ויקרא שם) הלכות שהן מדרבנן. ואם כן, אפשר שמה שכתב "אבל אמרו חכמים", אין אלה חכמים החולקים על ר' שמעון, אלא זהו המשך דבריו של ר' שמעון – שאף שמדאורייתא שקולים הם, בכל זאת מדרבנן ("אמרו חכמים") יש להקדים את כבוד האב.

3. לשון המשנה בכריתות (שם) היא: "כבוד האב עודף על כבוד האם", אבל במשנה שבבבלי (כח ע"א) הגרסה היא: "כיבוד האב קודם לאם". בשיטה מקובצת ובב"ח תיקנו ל'עודף'. אבל בהמשך המשנה גם כאן וגם כאן הגרסה היא: "האב קודם לאם בכל מקום", וכלל לא ברור שיש נפקא-מינה להלכה בין לשון 'עודף' ללשון 'קודם'.

לשעבר. אולם בשום מקום לא כתב הרמב"ם במפורש שגרושה אינה חייבת בכבוד אבי בנה.

ב. שאלה זהה לשני חכמים

מפשטות הסוגייה עולה שבן האלמנה שאל אותה שאלה גם את ר' אליעזר וגם את ר' יהושע. הגמרא אינה מעירה על כך, על אף שבמקומות אחרים (למשל, חולין מד ע"ב) היא תמהה: "והיכי עביד הכי, והתניא חכם שטימא – אין חבירו רשאי לטהר, אסר – אין חבירו רשאי להתיר?". איסור זה הוא לכאורה לא רק על החכם הנשאל, אלא גם על השואל, כלשון הברייתא בעבודה-זרה ז ע"א: "הנשאל לחכם וטימא – לא ישאל לחכם ויטהר, לחכם ואסר – לא ישאל לחכם ויתיר".

בתוס' בע"ז שם (ד"ה הנשאל) תמהו: "וכי לא ישאל לכל החכמים וידונו זה עם זה, אולי ישיבוהו מדבריו?!", והסיקו שהאיסור איננו אלא אם השואל אינו מודיע לחכם "כבר שאלתי לפלוני ואסר לי; אבל אם אומר לו... - מותר". ואם כן, אפשר שבן האלמנה הודיע לר' יהושע שכבר שאל את ר' אליעזר. אבל לא כך עולה מחידושי הרמב"ן (חולין מד ע"ב), שדחה את דעת מי שאומר שאם אומר לחכם השני שהראשון אסר עליו – מותר.

התוס' שם כתבו עוד, שכאשר שני החכמים נמצאים ביחד באותו בית מדרש – מותר לשאול את שניהם אותה שאלה. ואם כן, אפשר שר' אליעזר ור' יהושע שהו באותה עת שניהם בבית המדרש. אולם דבר זה הוא דוחק.

ג. כשלא ניתן לכבד את שניהם

לעיל תמהנו על הרמב"ם שהוסיף מילה משלו – "תחילה". בשו"ת בית-אב (ח"ה סוף סי' רסו) דייק ממילה זו שרק לעניין קדימה האב קודם; אבל כשיש רק כוס אחת, אין כבודו דוחה את כבוד האם⁴. כיצד באמת יש לנהוג כשיש רק כוס אחת? לכאורה ניתנה לכך כבר תשובה בברייתא, שכן הדילמה דומה למקרה של ההורים הגרושים, שבו ענה ר' יהושע "הטל להן מים בספל וקעקע להן כתרנגולין".

4. אמנם באנציקלופדיה תלמודית, בערך כבוד אב ואם (כרך כו, ציון 649) ציינו על דברים אלו: "ואינו מוכרח", אבל אף תוספת זו אינה מוכרחת.

- כיצד יש לנהוג למעשה בהורים גרושים? נאמרו על כך שלושה פירושים:
- א. רבנו ירוחם נ"א ח"ד: "שניהם שווים, ונותן מים בספל ואומר להם בואו לשותות, וכן כל כיוצא בזה, ולא יקדים אחד לחבירו".
- ב. המאירי (קדושין לא ע"א): "ואם אי אפשר ליעשות כאחת, יקדים את המזדמן ואל יעבור על המצוות".
- ג. שו"ע יו"ד רמ, יד: "שניהם שווים ולא יזה מהם שירצה יקדים".
- אולם לפי דבריו של בעל שו"ת בית-אב, הסוגייה עוסקת כשיש לו שני ספלים, והדילמה היא למי להגיש קודם. הקושי הוא שבסוגייה כתוב "הטל להן מים בספל", ומשמע שיש לו ספל בודד אחד.

ד. הרמב"ם לא נדרש לכל הסיטואציות

נראה שהרמב"ם פירש את הסוגייה באופן העונה על כמה משאלותינו. אכן, בן האלמנה לא שאל את ר' יהושע אותה שאלה שכבר שאל את ר' אליעזר. את ר' אליעזר הוא שאל על מקרה שיש לו שני ספלים, והשאלה היא רק את מי להקדים, אך לא את מי להעדיף לחלוטין. והשיב לו ר' אליעזר כהלכה. לאחר מכן שב ושאל את ר' יהושע שאלה אחרת: מה לעשות כשיש בידו רק ספל אחד – את מי להעדיף אז, את אביו או את אמו? כיון שהיתה זו שאלה על ספל אחד, השיב לו ר' יהושע "הטל להן מים בספל".

אמנם ר' יהושע ענה לו כשם שענה לו ר' אליעזר (רש"י: "ר' יהושע השיב לו כדרך שהשיב לו ר' אליעזר"), ובכל זאת הרמב"ם לא הביאו להלכה, והסתפק בהבאת הלכתו של ר' אליעזר שדנה במקרה של שני ספלים ("עוסק בכבוד אביו תחילה"), כמו שגם לא הביא להלכה את המשך דבריו של ר' יהושע בדבר הורים גרושים. וזאת משום שתשובתו של ר' יהושע ניתנה בלשון שחוק, וכמו שפירש רש"י: "לפי שלא היה צריך לעשות [שהרי יתום מאב היה], והוא שאלו כמו שעליו לעשות – אמר לי אבא ואימא – השיבו בלשון שחוק". נמצא שלמקרה השני ששאל אותו בן אלמנה, כשיש לבן רק ספל אחד – וכן על המקרה של הורים גרושים – אין תשובה מוסמכת בגמרא, ועל כן השמיטה הרמב"ם לגמרי, שכן דרכו היא להביא הלכות המפורשות בגמרא, ורק במקרים בודדים הוא מוסיף מדיליה, בלשון "ייראה לי" וכד'.

ה. סיכום

כאמור בראשית המאמר, לא באנו לפתור את הבעיה הכאובה מי מההורים להעדיף, ומי ייתן ושאלה מעין זו לא תהיה לעולם מעשית אף פעם. באופן תיאורטי ניתן לומר:

- א. לרמב"ם, כבוד אב קודם לכבוד אם, אך לא עדיף.
- ב. כשלא ניתן לכבד בבת אחת את שני ההורים, פתוחות לפני הבן כמה דרכים:
 1. לכבד באופן חלקי כל אחד מהם, כפי שעולה מדברי רבנו ירוחם בקשר להורים גרושים, שהבן מסתפק בהנחת המים בספל, ואת השאר יעשו הוריו.
 2. להקדים את המזדמן קודם, כפי שעולה מדברי המאירי, שאף הם נוגעים להורים גרושים, בחינת "אין מעבירין על המצוות". ולפי זה על הבן יהיה לשהות על יד מיטת זה שבית החולים שבו הוא מאושפז קרוב יותר לביתו.
 3. לעשות כרצונו, כעולה מדברי השו"ע באשר להורים גרושים. ושם לכך גם התכוון הרמב"ם בהשמיטו כליל את ההלכה – הן באשר להורים גרושים והן באשר למציאות שבה יש לבן ספל אחד בלבד⁵.

5. גם בדיני קדימה בברכות הנהנין נותן הרמב"ם משקל רב לרצונו החופשי של האדם – עי' הל' ברכות ח, יג – בעת שראשונים אחרים נותנים עדיפות לשבעת המינים שנתברכה בהם ארץ ישראל (עי' אנציקלופדיה תלמודית ערך ברכות הנהנין ציונים 149-157).